

O B S A H

Revidovaný národný akčný plán k Dekáde rómskej inklúzie: ďalšia bezzubá stratégia? Jarmila Lajčáková	1
Ad: Jarmila Lajčáková: Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločenských môže pri- niesť nepríjemné nezamýšľané dôsledky a Stano Daniel: Etnický princíp v zákone o SVS zostáva nedotknutý Martin Vavrinčík.....	4
Návrh na bezplatnú antikoncepciu pre osoby zo "sociálne vylúčených spoločenských": Snaha o zabezpečenie reprodukčnej autonómie? Adriana Lamačková	5
Prepracovaný návrh zákona o dávkach v hmotnej núdzi by mal byť nástrojom pomoci chudobným, nie spôsob ako na nich šetriť Jarmila Lajčáková	7
O slovenských Robinsonoch Crusoeoch Barbora Maťašová.....	7
Novinári, lenivosť a stereotypy Karolína Koščová.....	8
Minarety – stret rôznych foriem práva? Ivan Šimko.....	8
Náboženská diverzita na Slovensku stále nemá miesto Monika Náglová.....	9
Ochranu výhrady vo svedomí vnímame ako politiku multikulturalizmu Jarmila Lajčáková	10
Koncepcia homogenizácie spoločnosti s výhľadom do roku 2020 Alena Chudžíková.....	11

Ú V O D N Í K

JARMILA LAJČÁKOVÁ

V septembri 2011 sme na pracovnom seminári, ktorého sa zúčastnili zástupcovia verejnej správy, akademického aj mimovládneho sektora, prediskutovali možnosti zmeny vnímania menšín aj menšinovej politiky, ktoré presadzuje projekt Monitorovanie menšinovej politiky. Účastníci našli pomerne vzácnu zhodu v tom, že konštruovanie starých aj nových menšín ako hrozby a prijímanie represívnych opatrení nás nepovedie k budovaniu modernej a slušnej multikultúrnej demokracie. Presvedčivejšiu optiku v tomto ohľade ponúka princíp rešpektu ľudskej dôstojnosti jednotlivca, ktorý nepodporuje vznik napätia.

REVIDOVANÝ NÁRODNÝ AKČNÝ PLÁN K DEKÁDE RÓMSKEJ INKLÚZIE: ĎALŠIA BEZZUBÁ STRATÉGIA?

JARMILA LAJČÁKOVÁ

Začiatkom augusta 2011 schválila vláda SR revidovaný národný akčný plán Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015 na roky 2011 – 2015. Dekáda rómskej inklúzie je medzinárodnou iniciatívou vlád, medzinárodných vládnych a mimovládnych organizácií s aktívnou účasťou rómskych organizácií s cieľom zlepšiť začleňovanie Rómov. Dekáda predstavuje predovšetkým politický záväzok vlád realizovať opatrenia, ktoré budú smerovať k jasne zmerateľnému progresu sociálnej inklúzie Rómov v oblasti vzdelávania, zamestnanosti, bývania a zdravia s potrebou adresovať tri témy – chudobu, diskrimináciu a rodovú rovnosť.¹

M. POLLÁK: AKČNÝ PLÁN SKUTOČNE ZLEPŠÍ ŽIVOT RÓMOV

Potreba revidovať pôvodne schválený text z roku 2005 podľa predkladacej správy k schválenému dokumentu vyplývala z nedostatočne zadefinovaných úloh „vrátane špecificky merateľných kritérií pokroku“.² Podľa vyhlásenia splnomocnenca vlády pre rómske komunity, Miroslava Polláka, ktorý „vypracovanie a schválenie dokumentu považuje za najväčší úspech svojho úradu“, doterajšie akčné plány „boli vždy esejistické texty, neúplné alebo abstraktné, tento je konkrétny“. Podľa splnomocnenca tento akčný plán skutočne zlepšil život Rómov. Revidovaný akčný plán totiž podľa neho obsahuje „konkrétne úlohy pre jednotlivé rezorty a termíny, dokedy úlohy treba splniť, teda merateľné údaje. Sú tam zodpovednosti, konkrétne termíny, sú alokované peniaze. Všetko, čo je tam napísané, bude kontrolované a musí sa plniť“.³ Aj keď by som veľmi rada zdieľala jeho optimizmus, mám obavu, že akčný plán bude len ďalšou bezzubou stratégiou, ktorá posluží výlučne na to, aby Slovensko a jeho úradníci mali „alibi“, že sa „niečo“ v tejto oblasti robí.

„Podľa M. Polláka boli doterajšie akčné plány vždy neúplnými alebo abstraktnými esejistickými textami, avšak tento považuje za konkrétny, pretože obsahuje konkrétne úlohy pre jednotlivé rezorty a termíny, dokedy ich treba splniť. Umožňuje vraj teda sledovať merateľné údaje.“

AKČNÝ PLÁN DEKÁDY RÓMSKEJ INKLÚZIE NIE JE ZAMERANÝ NA RÓMOV

Zrevidovaný akčný plán považujem za problematický z niekoľkých dôvodov. Po prvé, cieľovou skupinou, ktorá má pocítiť „údajné zlepšenie“ nie sú Rómovia, ale osoby zo sociálne znevýhodneného prostredia (alebo v lepšom prípade z marginalizovaných

„Slovensko nepovažuje za dôležité burať bariéry etnického znevýhodnenia Rómov a radšej sa pohodlne skryje sa rétoriku tzv. sociálneho znevýhodnenia.“

1 Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločenských je v deklaratórnej polohe zameraný na riešenie problému koncentrovanej chudoby, nie vylúčenia rómskej menšiny. Značné množstvo opatrení sa však v oboch dokumentoch prekrýva.
2 Predkladacia správa k materiálu Revidovaný akčný plán Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015 na roky 2011 – 2015, s.1. Revidovaný akčný plán bol schválený dňa 10.08.2011, vládny uznesením č.522/2011.
3 Pollák: Máme akčný plán, ktorý je reálny a Rómom pomôže, 06/09/2011. SITA

Rešpekt ľudskej dôstojnosti vyžaduje kontextuálny prístup zameraný na jednotlivca, ktorý berie do úvahy nielen príslušnosť k menšine, ale aj iné dôležité zdroje jeho alebo jej identity, akými sú napríklad rod, vek, socio-ekonomický status, sexuálna orientácia či povolanie. V diskusii k politike týkajúcej sa rómskej národnostnej menšiny sa však ukázalo, že účastníci seminára mali odlišné predstavy o tom, ako by mala ideálna politika vyzeráť. Pre niektorých bolo dôležitým základom práve socio-ekonomické znevýhodnenie a prijímanie etnicky „neutrálnych“ opatrení zameraných proti chudobe. Iní si mysleli, že politika by mala rovnako dbať na rešpekt rómskej kultúry (vo svojich rôznorodých podobách) a jazyka pri formovaní celkovej politiky. V pozadí tejto diskusie, ktorá je charakteristická pre vývoj za posledných dvadsať rokov, zaznievajú varovné správy z Českej republiky a Bulharska, ktoré poukazujú na vzrastajúce interetnické napätie a konflikty. Tie sú živnou pôdou pre prijímanie tzv. radikálnych a represívnych protirómskych opatrení. Prítomnosť ťažkoodencov v uliciach prinajmenšom redukuje šance na presadenie takých opatrení, ktoré až v dlhodobom horizonte prinášajú hmatateľné a trvalo udržateľné výsledky – lepšie životné šance a možnosť viesť dôstojný život pre Rómov a Rómky na Slovensku. Pre politikov, ktorí majú reálnu šancu v tejto téme niečo pozitívne iniciovať, boli však tieto varovné signály zrejme prehlušené zásadnými zmenami vo výkonnej štruktúre štátu, ktoré prebehli začiatkom októbra. Zmeny na vládnych stoličkách asi nezmenia nič na trende, ktorý poukazuje na zvyšujúce sa interetnické napätie aj na Slovensku. Napokon, konštruovanie Rómov ako „sociálnej a demografickej hrozby pre Slovákov“, pred ktorým varujeme, takýto vývoj podporuje. Vyzývame preto politikov, aby nepodporovali túto dynamiku a v predvolebnom období sa nesnažili získavať politické body tým, že budú vyzývať na prijímanie morálne a právne neakceptovateľných populistických „riešení“ typu internátnych škôl alebo bezplatných sterilizácií. Napokon, na Slovensku narastá počet dostatočne rozhladených voličov, ktorí vedia, že jedine systémové a trpezlivo zavádzané opatrenia, ktoré sa zameriavajú nielen na menšinu, ale aj väčšinu, sú cestou pre to, aby sme sa všetci mali lepšie.

V súvislosti so zmenami vo vláde je dobrou správou to, že zrejme neprejdú novelty v oblasti poskytovania rodičovských príspevkov, o ktorých sme písali v minulom čísle. Súčasne verím, že nedôjde k spiatočným „opravám“ opatrení, ktoré sa v prvých deviatich mesiacoch podarilo presadiť a ktoré sa týkali novelty zákona o používaní jazykov národnostných menšín a novovzniknutej Rady vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. V tomto čísle sa venujeme ďalším návrhom politík predložených v treťom štvrtroku: novele zákona o poskytovaní dávky v hmotnej núdzi, legislatívnemu návrhu o sociálne vylúčených spoločenských, najmä s ohľadom na opatrenia týkajúce sa reprodukčného zdravia rómskych žien, a návrhu ochrany výhrady vo svedomí. Aj keď nepredpokladáme, že by boli tieto politiky prijaté v najbližšom období, vo vydaní sme ich ponechali, keďže dokumentujú diskurz o menšinovej politike a poukazujú na jeho dôsledky. Je tiež veľmi pravdepodobné, že sa v obmenách objavia po predčasných voľbách v marci 2011.

Na záver by som napokon rada poďakovala za všetky reakcie, námety aj poďakovania, ktoré sme dostali po vydaní predchádzajúceho čísla štvrtročníka, a verím, že aj v tomto si nájdete tému, ktorá Vás zaujme a budete na ňu reagovať.

Prijemné čítanie. ■

rómskych komunít). Pointa dekády je pritom napomôcť v procese inklúzie Rómov a Rómiok. Príslušníci tejto skupiny čelia sociálnemu znevýhodneniu nepochybne v oveľa vyššej miere ako majoritná populácia, a sú mu vystavení (a historicky boli) práve z dôvodu svojej etnicity. Na Slovensku teda môže existovať diskusia o tzv. rómskom probléme, človeka môžu odmietnuť prijať do zamestnania kvôli farbe pokožky alebo z tých istých dôvodov umiestniť do školy „rezervovanej“ pre deti s mentálnym postihnutím. Slovensko však nepovažuje za dôležité búrať bariéry etnického znevýhodnenia Rómov a radšej sa pohodlne skryje za rétoriku tzv. sociálneho znevýhodnenia.

Pre porovnanie možno uviesť, že v Rumunsku zaviedli pilotný projekt dočasných vyrovnávacích opatrení v prospech Rómov na Fakulte sociológie a sociálnej práce Univerzity v Bukurešti už v roku 1992. V roku 1998 bola politika dočasných vyrovnávacích politík prijatá celoplošne na úrovni stredných a vysokých škôl, čo viedlo v nasledujúcich rokoch k pomerne dramatickému nárastu absolventov stredných a vysokých škôl z radov tejto menšiny. Štúdia o dopade týchto opatrení v roku 2009 sa pomerne intenzívne zaoberá kritikou toho, že na vysokých školách sú rómski študenti disproporčne viac zastúpení v humanitných a ekonomických odboroch v porovnaní s prírodnými a technickými.⁴ Aj keď takúto kritiku samozrejme nemožno bagatelizovať, prístup Rumunska dokumentuje zaostávanie Slovenska. Množstvo verejných činiteľov deklaruje, ako radi by riešili tento problém, ale namiesto toho sme stále konfrontovaní s realitou mizivého percenta Rómov, ktorým sa podarí prekonať štrukturálne znevýhodnenie a úspešne absolvovať vysokoškolské štúdium.⁵ Žijeme totiž v krajine, kde myšlienka dočasných vyrovnávacích opatrení na etnickom základe, aj napriek pretrvávajúcim dramatickým rozdielom vo vzdelanostnej štruktúre rómskej a nerómskej populácie, je tvorcami verejnej politiky absolútne vylúčená. Revidovaný akčný plán uviazol vo vnímaní Rómov ako sociálnej skupiny neuznávajúc, že korene znevýhodnenia majú nielen sociálne, ale aj etnický základ.

PROGRES V PROCESE INKLÚZIE RÓMOV NEBUDE MOŽNÉ ANI MONITOROVAŤ, ANI MERAŤ

Po druhé, revidovaný akčný plán akceptuje obmedzenia vyplývajúce z notorickej neochoty verejnej správy zbierať dáta na základe etnicity. Táto rezervovanosť k uznaniu významu etnických dát pretrváva aj napriek množstvu odporúčaní medzinárodných ľudskoprávnych inštitúcií, dokonca aj Európskej komisie, a vypracovaným metodikám ako zákonne zbierať citlivé dáta tak, aby rešpektovali súkromie jednotlivcov a pritom poskytovali kritickú informáciu pre tvorcov politík.⁶ Etnické dáta sú totiž kľúčom k prijímaniu efektívnych antidiskriminačných politík.⁷ Naši politici a úradníci však radšej pohodlne udržiavajú mýtus o tom, že etnické dáta zbierať nemôžu a z toho dôvodu ani nemôžu „poriadne vidieť“ rozsah etnickej diskriminácie vo vzdelávaní, zamestnanosti, bývaní a oblasti zdravia. Merať progres v procese inklúzie rómskej

„Mýtus o tom, že nemožno zbierať etnické dáta znemožňuje skutočné zhodnotenie rozsahu etnickej diskriminácie vo vzdelávaní, zamestnanosti, bývaní a oblasti zdravia. Merať progres v procese inklúzie rómskej menšiny sa tak na Slovensku nedá.“

4 *Analysis of the impact of affirmative action for Roma in high schools, vocational schools and universities*, Roma Education Fund, The Gallup Organisation Romania, 2009.

5 Nevieme pritom aké kvôli tomu, že zber etnických dát je u nás intepretovaný ako nezákonný. Pozri bod 2 nižšie.

6 *Beyond Rhetoric: Roma Integration, Roadmap for 2020, Priorities for an EU Framework For National Roma Integration Strategies* (OSI, 2011) s. 27.

7 Christina McDonald and Katy Negrin, *No Data – No Progress: Country Findings*, (OSI, 2010).

menšiny tak na Slovensku nie je možné. Revidovaný akčný plán dekády tak „pracuje s čím sa dá“, a tým sú už v súčasnosti neaktuálne dáta obsiahnuté v Atlase rómskych komunít z roku 2004, ktoré navyše ani nepokrývajú všetky potrebné oblasti. Takýto prístup možno len ťažko považovať za základ „pre merateľné údaje“, ktorý si pochvaľuje splnomocnenec.

VÁGNE NAFORMULOVANÉ AKTIVITY A TERMÍNY PLNENIA AKČNÉHO PLÁNU

Po tretie, aktivity akčného plánu sú až príliš často vágne naformulované a z ich čítania môžeme opodstatnene nadobudnúť dojem, že

„Dekáda obsahuje množstvo neurčitých a prázdnych fráz; okrem iného vyzýva k potrebe zisťovania situácie v množstve oblastí a prijímaniu ďalších pilotných projektov.“

za posledných dvadsať rokov sa na Slovensku zrejme „nič neurobilo“. Akčný plán vyzýva k potrebe „zisťovania“ situácie v množstve oblastí a prijímaniu ďalších pilotných projektov. Obsahuje tiež množstvo neurčitých a prázdnych fráz, ktorých

čítanie je mimoriadne frustrujúce. Ako príklad poslúži formulácia aktivity 2.5.6.: „Podpora interetnického a interkultúrneho dialógu a porozumenia medzi majoritou, národnostnými menšinami a etnickými skupinami“. Toto je jasná a konkrétna úloha? Kto má viesť tento dialóg, ako (a v akej reči) a čo má byť jeho obsahom? Z dekády sa dozvedáme, že túto úlohu, tak ako väčšinu iných, je potrebné realizovať v termíne do roku 2015. Toto je jasne definovaný termín? Ďalším príkladom neurčitosti akčného plánu je aktivita 4.4.3.: „Zabezpečovať nediskriminačný, kvalitný a slobodný prístup pre príslušníčky a príslušníkov MRK k moderným antikoncepčným metódam a k službám sexuálneho a reprodukčného zdravia, založený na dobrovoľnosti a princípoch informovaného rozhodovania a súhlasu.“ Kto a ako bude zabezpečovať nediskriminačný prístup? Oblasť reprodukčného zdravia, najmä s ohľadom na vysoko problematickú politiku počas komunizmu, prípady násilných sterilizácií po roku 1989 a existujúce praktiky segregácie, snáď vyžaduje viac ako len prázdnu frázu.

REVIDOVANÝ AKČNÝ PLÁN NEMÁ AMBÍCIU RIEŠIŤ KORENE SOCIÁLNEHO VYLÚČENIA RÓMOV

Moja štvrtá výhrada k revidovanému akčnému plánu je asi najdôležitejšia – tento plán opakuje všetky predchádzajúce (a neúspeš-

Hlavné problematické body revidovaného národného akčného plánu Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015 na roky 2011 – 2015:

- Cieľovou skupinou nie sú Rómovia, ale osoby zo sociálne znevýhodneného prostredia, prinajlepšom členovia marginalizovaných rómskych komunít, čo naznačuje neochotu Slovenskej republiky riešiť etnický aspekt znevýhodnenia Rómov;
- Akceptácia neochoty štátnych inštitúcií zbierať etnické dáta, ktoré sú kľúčom poznania rozsahu diskriminácie a prijímania efektívnych a cielených opatrení;
- Vágne formulácie opatrení a cieľov aj v oblastiach, ktoré predstavujú dôležité (najmä oblasť vzdelávania), či dokonca citlivé spoločenské otázky (napr. zabezpečenie prístupu k moderným antikoncepčným metódam v kontexte prípadov násilných sterilizácií rómskych žien v nedávnej minulosti);
- Neochota riešiť koreň problému – t.j. realizovať systémové zmeny väčšinových inštitúcií tak, aby v nich mali šancu uspieť aj Rómovia.

né) stratégie v tom, že obsahuje dookola tie isté zjavne neefektívne opatrenia, ktoré neriešia predovšetkým koreň problému. Už takmer 20 rokov teda čítame o potrebe „správnej, kultúrne neutrálnej“ predškolskej diagnostiky a radiagnostiky, ktorá je vraj potrebná na to, aby nevznikala situácia, v ktorej budú rómske deti neopodstatnene zaraďované do špeciálnych škôl. Ako sa tiež môžeme dočítať

„Akčný plán neráta so zrušením špeciálnych škôl aj napriek tomu, že budú vždy napĺňané deťmi z nepopulárnych komunít. Zmena školského systému tak, aby v ňom mali šancu uspieť aj rómske deti z osád, je teda v nedohľadne.“

v množstve stratégií, špeciálne školstvo takmer kompletne uzatvára akékoľvek možnosti vzdelávania na vyššom stupni a možnosti nájsť si kvalifikované zamestnanie. Je smutné, že aj napriek diskusi o tom, že pokiaľ špeciálne školy budú existovať, budú vždy napĺňané deťmi patriacimi k nepopulárnym komunitám, akčný plán neráta s realizáciou zmeny školského systému tak, aby v ňom mali šancu uspieť aj rómske deti z osád, či dokonca so zrušením špeciálnych škôl. V tomto ohľade možno len ťažko dúfať, že národný akčný plán priniesie lepšie šance pre vzdelanie rómskych detí. Namiesto toho zrejme poskytne prácu psychológom, ktorí si budú márne lámať hlavu nad tým, ako „objektívne“ merať rómske deti meradlom, ktoré vychádza z konštruovaného „normálnosti“ vytvoreného väčšinou.

PRIJÍMANIE TEJTO A ĎALŠÍCH STRATÉGIÍ MÔŽE RÓMOM NIELEN NEPOMÔČŤ, ALE AJ POŠKODIŤ

Som presvedčená, že na revidovanom akčnom pláne pracovalo množstvo zanietých ľudí, ktorí verili, že táto iniciatíva priniesie pozitívnu zmenu v tejto dôležitej a pritom zanedbávanej oblasti. Skúsenosti s podobnými dokumentmi však naznačujú, že táto alebo jej podobná ďalšia stratégia Rómom a Rómkam na Slovensku nepomôže, pokiaľ neexistuje politická vôľa akceptovať nutnosť prijatia systémových zmien väčšinových inštitúcií (teda aj zmeny tzv. „normálnej“ školy), ktoré sú podmienkou

„Nebezpečenstvo prijímania tejto a ďalšej bezzubej stratégie nie je žiaľ len v tom, že Rómom nepomôže. Spočíva aj v tom, že vytvára dojem o enormnom množstve energie a financií vynaložených na ‘riešenie rómskej otázky’, a tým môže vydláždíť cestu k popularizácii tzv. radikálnych ‘riešení’.“

vytvorenia skutočného priestoru pre inklúziu. Nepomôže im, pokiaľ neakceptujeme, že korene vylúčenia Rómov majú aj etnický (nielen sociálny) základ a pokiaľ tvorcovia politik nenájdu odvahu zbierať etnické dáta, ktoré by mali byť kritériom prijatia cielenej a efektívnej politiky. Takýto posun nie je žiadnou novinkou a na potrebu prijatia cielenej politiky založenej na prijímaní pozitívnych opatrení v prospech Rómov vyzýva Európska komisia v rámcovom dokumente, ktorý má byť základom pre národné stratégie, teda aj pre Slovensko. Európska komisia priamo konštatuje, že klasické opatrenia sociálnej inklúzie sa javia ako nedostatočné na odstraňovanie znevýhodnení, ktorým čelia Rómovia žijúci v Európskej únii.⁸

Nebezpečenstvo prijímania tejto a ďalšej bezzubej stratégie nie je žiaľ len v tom, že Rómom nepomôže. Spočíva aj v tom, že vytvára dojem o enormnom množstve energie a financií vynaložených na „riešenie rómskej otázky“, a tým môže vydláždíť cestu k popularizácii tzv. radikálnych „riešení“.

8 Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020, COM (2011)173 Final, 05.04.2011

AD: JARMILA LAJČÁKOVÁ: LEGISLATÍVNY ZÁMER ZÁKONA O SOCIÁLNE VYLÚČENÝCH SPOLOČENSTVÁCH MÔŽE PRINIESTĽ NEPRÍJEMNÉ NEZAMÝŠĽANÉ DÔSLEDKY A STANO DANIEL: ETNICKÝ PRINCÍP V ZÁKONE O SVS ZOSTÁVA NEDOTKNUTÝ, MENŠINOVÁ POLITIKA NA SLOVENSKU 2/2011, CENTRUM PRE VÝSKUM ETNICITY A KULTÚRY

MARTIN VAVRINČÍK, RIADITEĽ ODBORU PRE SVS, MPSVR

Posledné číslo štvrťročníka Menšinová politika na Slovensku prinieslo kritický pohľad Jarmily Lajčákovvej a Stana Daniela na pripravovaný zákon o sociálne vylúčených spoločenstvách. Keďže Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny víta diskusiu na túto tému, rozhodli sme sa v krátkosti reagovať na niektoré pohľady uvedených autorov, keďže v mnohých aspektoch odrážajú všeobecnú kritiku konceptu sociálne vylúčených spoločenstiev.

Uvedené výhrady by bolo možné zhrnúť nasledovne: odmietanie redukovania situácie Rómov ako výlučne sociálneho problému, nedostatočná reakcia na korene sociálneho vylúčenia, t.j. najmä na nízku inkluzívnu kapacitu majoritných inštitúcií, pochybnosť o skutočne pro-integračnom charaktere navrhovaných opatrení a obava zo zakonzervovania súčasného neuspokojivého stavu nedostatočným riešením v podobe navrhovaného zákona.

Nedomnievame sa, že zákon o SVS bude predstavovať všeliek na riešenie situácie Rómov v Slovenskej republike, že jeho prijatie bude znamenať mávnutie čarovného prútika v katastrofálnej situácii, ktorá je výsledkom konglomerátu dôvodov, z ktorých väčšina má tak hlboké korene, že im naša spoločnosť bude čeliť pravdepodobne ešte niekoľko generácií. Také riešenie pravdepodobne ani neexistuje.

To, čo z nášho pohľadu zmysel má, je snaha o systematizáciu štátnych sociálnych a inkluzívnych politík. Štát doteraz v danej problematike okrem pokusov o parciálne riešenia vynakladá enormné prostriedky najmä na elimináciu následkov sociálneho vylúčenia značnej skupiny svojho obyvateľstva. Máme za to, že minimum pozornosti a verejných zdrojov sa venuje prijímaniu systémových opatrení, ktoré by predchádzali nežiaducemu stavu. Dosaiahnuté pozitívne výsledky je možné zväčša skôr pripísať lokálnym samosprávnym a mimovládny iniciatívam, ako označiť ich za výsledok štátnych politík.

Je možné sa zhodnúť s autorkou, že „*ideálna politika by mala citlivo prepojiť oba prístupy – sociálny aj etnický*“. Zákon o SVS má predstavovať práve sociálny pilier štátnych politík zameraných na riešenie tzv. „rómskej problematiky“. Uvedený prístup žiadnym spôsobom nespochybňuje potrebu formulovania a realizácie politík (vieme už vôbec, čo by malo byť ich obsahom?) založených na etnickom princípe, resp. princípe založenom na prístupe k Rómom ako národnostnej menšine. Toto však už kompetenčne nemôže byť úlohou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny.

Ambíciou zákona o sociálne vylúčených spoločenstvách teda nemôže a ani nie je byť „všeliekom“ na otázku celkového postavenia rómskej menšiny v Slovenskej republike, ale efektívnejšie nastavenie niektorých verejných služieb prostredníctvom konceptu sociálne vylúčených spoločenstiev. Riešenie ich sociálneho postavenia a prístupu k verejným službám ako jedného z aspektov celkového problému je však podľa nášho názoru možné zároveň považovať za predpoklad (prostriedok) pre výraznejšiu emancipáciu vnímanú etnicky a národnostne.

Ministerstvo sa teda žiadnym spôsobom nedištancuje od politiky založenej na etnickom princípe, akurát nemôže byť jej lídrom. Základom

sociálnej politiky zameranej na prostredie tzv. koncentrovanej a generálne reprodukovanej chudoby – čo predstavuje úlohu rezortu – môže byť len neetnický princíp a to minimálne z dôvodov potreby exaktného definovania cieľovej skupiny sociálnej politiky (na rozdiel od politík založených potenciálne na tzv. pripísanej etnicite) a s tým súvisiacej absencie konceptu zberu a vyhodnocovania etnických dát, ako aj z dôvodu existujúcich obmedzení vyplývajúcich z právneho poriadku Slovenskej republiky (súčasný znenie antidiskriminačného zákona a platné rozhodnutie Ústavného súdu deklarujúce protiústavnosť pozitívnej akcie založenej na etnickom princípe). V danej konštelácii je uplatnenie socio-ekonomického a teritoriálneho princípu prirodzenou (a pravdepodobne jedinou možnou efektívnou) voľbou.

Problém riešenia nedostatočnej inkluzívnej kapacity inštitúcií, do ktorých sa Rómovia majú integrovať, ako autorka sama uznáva „*výrazne presahuje možnosti a kompetencie ministerstva práce*“. Aj keď je otázka kvality a charakteru poskytovaných verejných služieb nepochybne relevantnou, vo vzťahu k Ministerstvu práce je možné ju vzťahovať len na problematiku sociálnych služieb, resp. služieb zamestnanosti. Návrh sa skutočne nezameriava na celkovú reformu školského a zdravotného systému, či systému štátnej podpory bývania; jeho snahou je na základe v praxi overených, fungujúcich nástrojov odstraňovať bariéry pri prístupe k týmto službám a zároveň do istej miery efektívnejšie nastavenie týchto služieb vo vzťahu k SVS prostredníctvom socio-ekonomického konceptu a jasného definovania cieľovej skupiny. Z vecnej stránky ide najmä o systémové zakotvenie už overených nástrojov a projektov, presne ako po tom volá autorka (okrem iného aj zmienenej terénnej sociálnej práce).

Vo vzťahu k pro-integračnému charakteru opatrení je našou ambíciou nastaviť opatrenia v jednotlivých oblastiach v maximálnej možnej miere tak, aby prijímateľom benefitov neboli primárne jednotlivci, ale inštitúcie poskytujúce služby, a tým aspoň čiastočne eliminovať riziko zvýšeného interetnického napätia a existencie segregančných tendencií (napr. v oblasti školstva), na ktoré autorka upozorňuje. Zo získaných finančných prostriedkov využitých na rozvoj inštitúcie by teda nepriamo profitovala aj dominujúca spoločnosť, čo môže u nej prispieť k zníženiu pocitu záťaž. Podobne dnes podľa nášho názoru ťažko hovoriť pri existujúcom osobitnom financovaní detí zo sociálne znevýhodneného prostredia o zvýšenej miere napätia vo vzťahu k deťom, ktorých vzdelávanie štát takto osobitne nesubvencuje. Je to naopak absencia exaktných dát a jasne definovaných (prehľadne financovaných, monitorovaných a evalvovaných) štátnych politík, ktoré prispievajú k stereotypom a narastaniu spoločenského napätia.

Zákon o SVS vytvára vo všeobecnej rovine práve predpoklady pre väčšiu mieru integrácie jednotlivcov – vzdelanejší, zdravší, lepšie bývajúci a ekonomicky sebestační obyvatelia SVS majú dramaticky lepšie šance na integráciu do dominujúcej spoločnosti, a to bez ohľadu na mieru jej inkluzívnej kapacity. Vo všeobecnosti je ale potrebné si uvedomiť, že v podmienkach existujúceho nastavenia majority slovenskej spoločnosti neexistuje riešenie, ktoré by prinieslo zásadnú zmenu v postavení rómskej menšiny a zároveň malo širokú podporu väčšinovej spoločnos-

ti. Realizácia úspešných politík sa preto podľa nášho názoru v značne rasistickej, diskriminujúcej a xenofóbnej spoločnosti ťažko môže vyhnúť prechodnému zvýšeniu napätia. K nemu došlo nepochybne aj keď národné gardy v južných štátoch USA vynucovali prístup černošských detí k nesezgovnému vzdelávaniu (čím nechceme spochybniť potrebu opatrení zameraných na zmenu postojov verejnosti).

Výhrady smerujúce k riziku zakonzervovania existujúceho stavu jedným zákonom sú scestné – uvedeným argumentom by bolo možné odmietnuť snahu o akúkoľvek zmenu, ktorá nerieši všetky bolesti tohto sveta. Potreba riešenia tejto problematiky (hľadania nových a prehodnocovania existujúcich politík) tu bude, kým bude existovať problém, na ktorý je potrebné reagovať – v tomto smere ťažko veriť, že by samotný nový zákon mohol vskutku priniesť „...pocit vlády, že všetky záležitosti súvisiace s Rómami už sú vyriešené“. Zákon o SVS ako snaha o odpoveď

na parciálnu časť problému (sociálne vylúčenie) žiadnym spôsobom neuberá na legitimitu, či urgentnosti formulácie iných politík a snáh zameraných na riešenie ostatných, nesociálnych aspektov problému.

Dôvody a zmysel zavedenia novej právnej úpravy nachádzame najmä v snahe o odstránenie príčin neúspechov snáh vyjadrených v rôznych materiáloch programovej, strategickej a koncepcijnej povahy, ktoré sa však v dostatočnej miere neuplatnili v praxi – obsah týchto materiálov mal z rôznych dôvodov v prevažnej miere len programový a v konečnom dôsledku deklaratórny charakter s minimálnym praktickým dosahom na situáciu rómskej menšiny. Ďalšími významnými faktormi zlyhania sú nesystémovosť a absencia trvalej udržateľnosti rôznych opatrení realizovaných zväčša krátkodobou projektovou formou a prísne sektorálny charakter existujúcich politík. Ambíciou zákona o SVS je okrem iného práve tieto deficity eliminovať. ■

NÁVRH NA BEZPLATNÚ ANTIKONCEPCIU PRE OSOBY ZO „SOCIÁLNE VYLÚČENÝCH SPOLOČENSTIEV“: SNAHA O ZABEZPEČENIE REPRODUKČNEJ AUTONÓMIE?

ADRIANA LAMAČKOVÁ

Jedným z najkontroverznejších opatrení v legislatívnom zámere k návrhu zákona o sociálne vylúčených spoločnostiach bolo umožnenie bezplatnej antikoncepcie, vrátane sterilizácie pre obyvateľky (a v prípade sterilizácie aj obyvateľov) takto zadefinovaných komunit. V príspevku stručne vysvetľujem, prečo sú takéto návrhy vysoko problematické berúc do úvahy historické porušovania reprodukčnej autonómie rómskych žien (na ktoré by sa napokon tieto návrhy primárne vzťahovali). Zároveň poukazujem na to, že pre mnohé ženy na Slovensku (nie len tie, ktoré žijú v zadefinovaných sociálne vylúčených spoločnostiach) je antikoncepcia finančne nedostupná, a preto by mal štát prijať také opatrenia, ktorými zabezpečí bezproblémovú dostupnosť antikoncepcijných prostriedkov pre všetky ženy.

PRÍSTUP K ANTIKONCEPCII OŠTÁVA NA SLOVENSKU OBMEDZENÝ

Možnosť žien slobodne sa rozhodovať o tom, či chcú mať deti a kedy, je dôležitá nielen z hľadiska verejného zdravia a ekonomiky, ale najmä z hľadiska ľudských práv. Bezproblémový prístup žien k celej škále moderných antikoncepcijných metód a k spoľahlivým informáciám o antikoncepcii vedie k zníženiu neželaných tehotenstiev. To je prospešné pre zdravie žien, nakoľko znižuje počet interrupcií a vedie k poklesu materskej chorobnosti a úmrtnosti. Takisto to prispieva k úsporám nákladov na zdravotnú starostlivosť. Prístup k širokému výberu antikoncepcijných prostriedkov navyše pre ženy zlepšuje možnosť voľby a ich postavenie v komunite a celej spoločnosti, čo významne prispieva k dosahovaniu rodovej rovnosti. Nedostatočný prístup k antikoncepcijným prostriedkom je diskrimináciou žien, pretože súvisí so službami zdravotnej starostlivosti, ktoré sa kvôli biologickým, sociálnym a kultúrnym faktorom primárne týkajú žien, a ich nedostatok má oveľa väčší dosah na život žien než na život mužov.¹

Právo slobodne sa rozhodovať o počte a čase narodenia detí a mať prístup k informáciám, vzdelaniu a prostriedkom, ktoré umožnia toto právo

1 Center for Reproductive Rights – Možnosť voľby – Občan, demokracia a zodpovednosť: *Vypočítaná nespravodlivosť. Zlyhávanie Slovenskej republiky v zabezpečovaní prístupu k antikoncepcijným prostriedkom*, Bratislava/New York, 2011, s. 45, cituje Výbor pre odstránenie diskriminácie žien: *Všeobecné odporúčanie č. 21: Rovnosť v manželstve a rodinných vzťahoch (Equality in Marriage and Family Relations)*, 13th Sess., 1994, U. N. Doc. HRI/GEN/rev. 5, ods. 21.

uplatňovať, je priamo zaručené v Dohovore OSN o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien, ktorým je Slovenská republika viazaná. Podmienky na riadne uplatňovanie tohto práva však nie sú na Slovensku plne zabezpečené. Ľudskoprávne mimovládne organizácie opakovane upozorňujú na nevyhnutné zlepšenie dostupnosti služieb reprodukčného zdravia, vrátane antikoncepcie. Naposledy na to rozsiahlejšie poukázali v štúdiu *Vypočítaná nespravodlivosť: Zlyhávanie Slovenskej republiky v zabezpečovaní prístupu k antikoncepcijným prostriedkom* založenej na rozhovoroch so ženami – užívateľkami alebo potenciálnymi užívateľkami antikoncepcie – a inými zainteresovanými osobami. Z rozhovorov vyplynulo, že je to predovšetkým vysoká cena antikoncepcijných prostriedkov, ktorá najmä ženám s nízkym príjmom, ženám žijúcim v násilných partnerských vzťahoch a mladým ženám bráni v tom, aby ich mohli používať, prípadne aby si mohli vybrať takú metódu, ktorá by bola pre ne najvhodnejšia.² Napriek týmto skutočnostiam len prednedávnym parlament na návrh ministerstva zdravotníctva schválil zákon, ktorý výslovne zakazuje hradiť antikoncepciu určenú na prevenciu neželaného otehotnenia z verejného zdravotného poistenia.³ Súčasná diskriminačná prax sa tak priamo

„Možnosť žien slobodne sa rozhodovať o tom, či chcú mať deti a kedy, je dôležitá nielen z hľadiska verejného zdravia a ekonomiky, ale najmä z hľadiska ľudských práv. Podmienky na riadne uplatňovanie tohto práva však nie sú na Slovensku plne zabezpečené.“

prístupu k antikoncepcijným prostriedkom založenej na rozhovoroch so ženami – užívateľkami alebo potenciálnymi užívateľkami antikoncepcie – a inými zainteresovanými osobami. Z rozhovorov vyplynulo, že je to predovšetkým vysoká cena antikoncepcijných prostriedkov, ktorá najmä ženám s nízkym príjmom, ženám žijúcim v násilných partnerských vzťahoch a mladým ženám bráni v tom, aby ich mohli používať, prípadne aby si mohli vybrať takú metódu, ktorá by bola pre ne najvhodnejšia.² Napriek týmto skutočnostiam len prednedávnym parlament na návrh ministerstva zdravotníctva schválil zákon, ktorý výslovne zakazuje hradiť antikoncepciu určenú na prevenciu neželaného otehotnenia z verejného zdravotného poistenia.³ Súčasná diskriminačná prax sa tak priamo

2 Center for Reproductive Rights – Možnosť voľby – Občan, demokracia a zodpovednosť: *Vypočítaná nespravodlivosť. Zlyhávanie Slovenskej republiky v zabezpečovaní prístupu k antikoncepcijným prostriedkom*, Bratislava/New York, 2011, s. 27-42, s. 49. Ďalšími významnými prekážkami, na ktoré poukázala táto štúdia, je nedostatok komplexných, spoľahlivých a presných informácií o antikoncepcii vrátane komplexnej sexuálnej výchovy na školách, chýbajúci čas alebo ochota zo strany gynekológov a gynekologičiek náležite prediskutovať možnosti antikoncepcie so svojimi pacientkami, ako aj ustavičný vplyv oficiálnych predstaviteľov katolíckej cirkvi na politické rozhodovanie v oblasti reprodukčného zdravia a práv.

3 *Zákon o rozsahu a podmienkach úhrady liekov, zdravotníckych pomôcok a dietetických potravín na základe verejného zdravotného poistenia a o zmene a doplnení niektorých zákonov* (parl. tlač 404), uznesenie NR SR č. 593/2011 z 13. septembra 2011. Zákon nevyklučuje úhradu antikoncepcijných prostriedkov predpísaných zo zdravotných dôvodov.

zakotvila do zákona, a to s podporou, či už priamou alebo nepriamou, koalície aj opozície. V tejto súvislosti vyvstáva legitímna otázka, či je vôbec reálne, aby v terajšom politickom zložení a charaktere politických strán, ktoré jasne ignoruje ľudské práva žien, akýkoľvek návrh na zlepšenie finančnej dostupnosti antikoncepcie prešiel.

NÁVRHY OBSIAHNUTÉ V ZÁKONE O SOCIÁLNE VYLÚČENÝCH SPOLOČENSTVÁCH JE POTREBNÉ VNÍMAŤ V ŠIRŠOM KONTEXTE

Z tohto pohľadu je pozitívne, že sa jedno z ministerstiev predsa len rozhodlo riešiť neblahú situáciu v tejto oblasti s cieľom zlepšiť dostupnosť služieb plánovaného rodičovstva. V návrhu legislatívneho zámeru zákona o sociálne vylúčených spoločnostiach (ďalej len "SVS") predloženého do pripomienkového konania v auguste tohto roku Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR uvádza opatrenie, ktorého cieľom by malo byť bezplatné poskytovanie antikoncepcie a sterilizácie ženám (v prípade sterilizácie aj mužom) zo sociálne vylúčených spoločností.⁴ Takýto návrh na prvý pohľad možno považovať prinajmenšom za neškodný. Otázne ale je, či riešenie cez zákon, ktorý sa má prevažne týkať

„Otázne ale je, či riešenie cez zákon, ktorý sa má prevažne týkať marginalizovaných rómskych komunít, možno akceptovať berúc do úvahy historické porušovania reprodukčných práv práve rómskych žien.“

marginalizovaných rómskych komunít, možno akceptovať berúc do úvahy historické porušovania reprodukčných práv práve rómskych žien.

Na prípady násilných a vynútených sterilizácií rómskych žien sa poukazuje už niekoľko rokov, napriek tomu však doteraz neboli riadne prešetrené a vláda

nepodnikla kroky, ktorými by tieto závažné porušenia reprodukčnej slobody jasne odsúdila (na rozdiel od českej vlády, ktorá v roku 2009 vyjadřila poľutovanie nad zistenými individuálnymi porušeniami) a zabezpečila ich riadne vyšetrenie a odškodnenie. Domnievam sa, že kým sa vláda nepostaví k riešeniu praxe nedobrovoľných sterilizácií dôkladne, nezaobalene a s plným rešpektom voči ženám, ktoré im boli podrobené, naďalej bude nevierohodný každý návrh akokoľvek dobre mieneného zákona, ktorého predmetom má byť poskytovanie bezplatnej antikoncepcie vrátane sterilizácie vylúčené skupine, ktorej prevažnú väčšinu tvoria Rómky a Rómovia. Bez jasného kroku zo strany zodpovedných, ktorým by odsúdili násilné sterilizácie a priznali zodpovednosť aj vo forme riadneho vyšetrenia a finančnej kompenzácie, naďalej bude existovať podozrenie, že skutočným cieľom takýchto opatrení nie je posilnenie autonómie a práv jednotlivých žien a následne aj celej komunity, ale pokračovanie snahy štátu cielene regulovať pôrodnosť rómskych žien tak, ako to v minulosti robili orgány sociálnej starostlivosti v rámci sociálnej práce s „cigánskou populáciou“⁵ ku ktorej patrilo aj presvedčanie až tlak vyvíjaný na mnohé rómske ženy, aby podstúpili sterilizáciu.⁶ Značný finančný príspevok, ktorý bol za sterilizáciu priznávaný len rómskym ženám, často slúžil ako návnada, ktorá mala ženu presvedčiť k súhlasu so sterilizáciou.⁷

Na riadne vyriešenie prípadov nedobrovoľných sterilizácií, ktoré pokračovali aj po páde komunizmu⁸, opakovane vyzvali slovenskú vládu aj medzinárodné ľudskoprávne inštitúcie OSN a Rady Európy. Naposledy v marci tohto roku Výbor OSN pre ľudské práva, ktorý dohliada nad dodržiavaním Medzinárodného paktu o občianskych a politických prá-

vach, vyjadril znepokojenie nad spôsobom vyšetrovania a nedostatkom informácií o konkrétnych opatreniach smerujúcich k odstráneniu násilných sterilizácií. Výbor vyzval vládu, aby prijala opatrenia, ktoré by zaručili riadne dodržiavanie zákonných ustanovení o informovanom súhlase so sterilizáciou. Podobne aj Výbor OSN proti mučeniu, ktorý dohliada nad plnením Dohovoru proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu, vyzval v roku 2009 vládu, aby urýchlene zabezpečila dôkladné a nezávislé prešetrenie prípadov nedobrovoľnej sterilizácie rómskych žien, vyvodila trestnú zodpovednosť za protiprávne konanie a obetiam poskytla spravodlivé a primerané odškodnenie. Výbor zároveň zdôraznil potrebu prijatia smerníc, ktoré by jasne zadefinovali náležitosti slobodného a informovaného súhlasu so sterilizáciou vrátane toho, ako postupovať pri obdržaní takéhoto súhlasu u žien. Oba spomínané výbory tiež odporučili, aby štát podnikol špeciálne školenia zdravotníckych pracovníkov a pracovníčok k otázke informovaného súhlasu.⁹

Informovaný súhlas, presnejšie informované rozhodovanie, či informovaná voľba, je jedným zo základných princípov poskytovania zdravotnej starostlivosti vrátane sterilizácie. Len pred pár mesiacmi Medzinárodná federácia gynekológie a pôrodnictva vydala novú smernicu k ženskej sterilizácii, ktorá požiadavku slobodnej a informovanej voľby zdôrazňuje ako kľúčovú. Smernica vysvetľuje, čo by mal informovaný súhlas zahŕňať, akým spôsobom by mal byť obdržaný, a že za žiadnych okolností nemožno sterilizáciu vykonať bez vopred daného informovaného súhlasu ženy obdržaného bez nátlaku.¹⁰ Smernica poskytuje užitočný a podrobný návod, ktorý by mal byť v jednotlivých štátoch plne prevedený do praxe. To platí aj pre Slovensko, kde podrobné smernice k informovanému súhlasu so sterilizáciou zatiaľ neboli prijaté.¹¹

TERITORIALITA AKO PRINCÍP POSKYTOVANIA BEZPLATNEJ ANTIKONCEPCIE?!

Keďže má byť zákon o SVS postavený na teritoriálnom princípe, vyvstáva tiež otázka, z akého dôvodu pri bezplatnom poskytovaní antikoncepcie ministerstvo vyčleňuje jednu chudobnú skupinu ľudí a stavia ich voči tým, ktorí môžu byť síce na rovnakej alebo podobnej sociálno-ekonomickej úrovni, ale nežijú v danom spoľčenstve. Z hľadiska ľudských práv, ako aj z hľadiska dôveryhodnej politiky v oblasti verejného zdravia a ekonomiky by bolo rozumnejšie, ak by sa bezplatné poskytovanie antikoncepčných prostriedkov zabezpečilo pre všetky ženy, alebo pre začiatok aspoň pre všetky ženy s nízkym príjmom, ženy zažívajúce násilie a mladé ženy, ktoré sú najviac ohrozené finančnou nedostupnosťou antikoncepcie. Zároveň je potrebné, aby sa riadne zadefinovali a dodržiavali ľudsko-právne princípy kľúčové pri poskytovaní služieb plánovaného rodičovstva s cieľom zabezpečiť posilnenie reprodukčnej autonómie žien. ■

„Keďže má byť zákon o SVS postavený na teritoriálnom princípe, vyvstáva tiež otázka, z akého dôvodu pri bezplatnom poskytovaní antikoncepcie ministerstvo vyčleňuje jednu chudobnú skupinu ľudí a stavia ich voči tým, ktorí môžu byť síce na rovnakej alebo podobnej sociálno-ekonomickej úrovni, ale nežijú v danom spoľčenstve.“

4 Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločnostiach, verzia predložená na pripomienkové konanie v auguste 2011.

5 Pojem „cigánska populácia“ bol v období komunizmu oficiálne používaným termínom.

6 *Podnět ministra pro lidská práva ke sterilizacím žen v ČR provedeným v rozporu s právem*, príloha k usnesení vlády ze dne 23. listopadu 2009 č. 1424, s. 2.

7 Vera Sokolová, „Planned Parenthood Behind the Curtain: Population Policy and Sterilization of Romani Women in Communist Czechoslovakia, 1972 – 1989“, AEER Vol. 23, No. 1 (2005), s. 80. Zdokumentované boli aj početné prípady sterilizácií vykonaných bez súhlasu žien alebo bez toho, aby boli o zákroku riadne informované.

8 Pozri napr. Centrum pre reprodukčné práva & Poradňa pre občianske a ľudské práva: *Telo i duša: Násilné sterilizácie a ďalšie útoky na reprodukčnú slobodu Rómov na Slovensku*, 2003.

9 OSN, Výbor pre ľudské práva, *Závěrečné zistenia: Slovensko*, CCPR/C/SVK/CO/3, 2011, ods. 13. Výbor proti mučeniu, *Závěrečné zistenia: Slovensko*, CAT/C/SVK/CO/2, 2009, ods. 14. Pozri tiež Výbor na odstránenie rasovej diskriminácie, *Závěrečné zistenia: Slovensko*, CERD/C/SVK/CO/6-8, 2010, ods. 18.

10 International Federation of Gynecology and Obstetrics: *Female Contraceptive Sterilization*, marec 2011, <http://www.who.org/files/figo-corp/FIGO%20-%20Female%20contraceptive%20sterilization.pdf>.

11 Vanda Durbáková: „Problematika násilných a vynútených sterilizácií rómskych žien v Slovenskej republike a diskriminácia v prístupe k zdravotnej starostlivosti, sociálnemu zabezpečeniu. Vynútiteľnosť práva v súvislosti s prípadmi diskriminácie rómskych žien“, in: Adriana Mesochořitová & Jana Zezulová (ed.): *Monitorovacia správa o plnení Závěrečných zistení Výboru pre odstránenie diskriminácie žien v SR*, Bratislava: Možnosť voľby, 2011, s. 67.

PREPRACOVANÝ NÁVRH ZÁKONA O DÁVKACH V HMOTNEJ NÚDZI BY MAL BYŤ NÁSTROJOM POMOCI CHUDOBNÝM, NIE SPÔSOB, AKO NA NICH ŠETRIŤ

JARMILA LAJČÁKOVÁ

V auguste 2011 predložilo Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny do medzirezortného pripomienkového konania návrh zákona

„Prijatiu takejto radikálnej zmeny by mala predchádzať nielen dôkladná finančná analýza toho, koľko štát na chudobných ušetrí, ale aj dostatočné odôvodnenie toho, prečo je súčasný systém demotivujúci a či naozaj podporuje začarovaný kruh chudoby, v ktorom sa nachádzajú

o pomoci v hmotnej núdzi spoločne s návrhom zákona o príspevku na bývanie. Podľa navrhovateľa pomerne zásadná zmena systému poskytovania dávok pre najchudobnejších je nutná, pretože „súčasný systém poskytovania pomoci v hmotnej núdzi je neprehľadný, demotivujúci pre občana, jeho správa je drahá“.¹

poberatelia dávok.“ Navrhovaný zákon mení spôsob výpočtu výšky poskytova-

ných dávok, ktorá sa bude počítať ako percentuálny podiel zákonne stanovenej sumy životného minima na troch úrovniach – základnej na zabezpečenie základných životných podmienok (20%), solidárnej pre osoby, ktoré si z vážnych dôvodov nemôžu zabezpečiť príjem vlastnou prácou (40%) a motivačnej v prípade plnoletých fyzických osôb vrátane nepplnoletých zaopatrených detí a odlišne u nezaopatrených detí. Výška motivačnej dávky je rozdielna v závislosti od motivačnej, resp. aktivačnej činnosti, ktorú osoba vykonáva. Vo výške 20% bude poskytovaná, ak sa zúčastňuje na programoch napríklad v komunitnom centre a vo výške 45%, ak si osoba poberajúca dávku

v hmotnej núdzi zvyšuje kvalifikáciu do zamestnania alebo sa zúčastňuje tzv. aktivačných prác. Výška základnej dávky sa oproti súčasnému stavu výrazne zníži a to zo 62,50 € na 37,97 €.

Keďže máme za to, že ide o opatrenie, ktorého dopad pociťtia najmä obyvatelia marginalizovaných rómskych komunit, Centrum pre výskum etnicity a kultúry v rámci medzirezortného pripomienkového konania podalo pripomienky k navrhovanej úprave

„Predkladateľ návrhu by mal zvážiť, do akej miery majú poberatelia dávok v hmotnej núdzi reálnu šancu zabezpečiť si živobytie vlastnou prácou, najmä v regiónoch s vysokou mierou nezamestnanosti. Taktiež by mal priložiť analýzu, ktorá veľmi konkrétne uvedie formy a množstvo dostupných aktivačných prác ku dňu vstupu zákona do platnosti.“

a odporučilo návrh stiahnuť a prepracovať. Prijatiu takejto radikálnej zmeny by podľa nášho názoru mala predchádzať nielen dôkladná finančná analýza toho, koľko štát na chudobných ušetrí, čo je podľa materiálu jeho hlavnou ambíciou. Predkladateľ by mal dostatočne odôvodniť, prečo je súčasný systém demotivujúci a akým spôsobom podporuje začarovaný kruh chudoby, v ktorom sa nachádzajú pobe-

ratelia dávok a do akej miery majú reálnu šancu zabezpečiť si živobytie vlastnou prácou, najmä v regiónoch s vysokou mierou nezamestnanosti. Predkladateľ by mal však najmä priložiť analýzu, ktorá veľmi konkrétne uvedie formy a množstvo dostupných aktivačných prác ku dňu vstupu zákona do platnosti.

Keďže predkladateľ nepreukázal, že bude dostatok aktivačných miest, implementácia navrhovanej úpravy by podľa nášho názoru viedla k radikálnemu zníženiu poskytovanej pomoci v hmotnej núdzi a ďalšiemu prehĺbeniu chudoby v segregovaných rómskych komunitách. Takýto stav by nebol v súlade s ústavnými a medzinárodnými dohovormi o ochrane základných ľudských práv, vrátane sociálnych práv, ktoré garantujú štátnu pomoc nevyhnutnú na zabezpečenie základných životných podmienok.

Podľa informácií dostupných v tlači sa premiérka Ivetta Radičová pridala k množstvu ďalších kritikov z radov mimovládnych organizácií, politikov a poslancov, ktorí boli skeptickí voči tomu, že je možné zabezpečiť dostatok aktivačnej práce, a vrátila ho predkladateľovi na prepracovanie.² Veríme, že prepracovaný návrh alebo jemu podobné iniciatívy v budúcnosti budú vychádzať z reálnych zistení a nie z domniek. Súčasne upozorňujeme, že predkladateľ je povinný dbať na dodržiavanie ústavy, ktorá obsahuje aj garanciu sociálnych práv a to formou podpory v hmotnej núdzi. Nekritické preberanie modelov zo zahraničia, ktoré mohli tvorcov zákona inšpirovať v tomto ohľade nemusí byť vždy na mieste, keďže väčšina západných demokracií nie je viazaná ústavami, ktoré by garantovali sociálne práva. ■

2 Mihal prerába hmotnú núdzu, SME, Daniela Krajanová, 05.09.2011.

GLOSÝ

O SLOVENSKÝCH ROBINSONOCH CRUSOECH

BARBORA MAŤAŠOVÁ

Ovládanie počítačových zručností je dnes nevyhnutnou podmienkou pri snahe získať takmer akékoľvek zamestnanie. Obdobné zmýšľanie zdieľajú aj autori projektu Mobilnej školy, ktorý sám prišiel najmä za mladými ľuďmi do štyroch východoslovenských osád a s pomocou rómskych lektorov sa bude snažiť zvýšiť technickú gramotnosť stopäťnástich rómskych potenciálnych uchádzačov o zamestnanie. Takýto projekt rýchlo dokáže rozdeliť zvyšok populácie na zásadných kritikov s ideou nutnejšieho zlepšenia základnejších potrieb životnej úrovne a na obhajcov projektu. Samozrejme, vždy sa nájde aj tretia skupina kritického diváka, ktorý by veľmi rád hercov tohto predstavenia o prežití v duchu Robinsona Crusoea naložil do autobusov a odviezol ich do Bratislavy pred parlament, do Rumunsku alebo Indie.

Isteže, výsledky tohto projektu budú hodnotiteľné až po istom čase, a to môže dať veľa priestoru na pochybovačné myšlienky. Tak sa završuje pri otvorení „rómskej otázky“ môžeme zapáliť z nášho pohľadu „spravodlivým hnevom“. Taktiež môžeme rezignovane skonštatovať, že tu nepomôže hádam už nič. Alebo môžeme skúsiť úplne nový prístup a vyčkať. Ak dáme projektu šancu, môže v budúcnosti zabezpečiť prácu aspoň niekoľkým z jeho účastníkov. Je len málo pravdepodobné, že úspešní uchádzači s dobrou prácou so svojou budúcou rodinou ostanú žiť v osade. Dajú tak dobrý príklad svojim deťom a pri troche šťastia aj iným spoluhercom z brandže. Nestojí to za to, dať týmto hercom šancu hrať aj v inom predstavení, ako napríklad v príbehu o bežnej slovenskej rodine?

1 Dôvodová správa, s.1

NOVINÁRI, LENIVOSŤ A STEREOTYPY

KAROLÍNA KOŠČOVÁ

“Venujme sa teraz domácim problémom. Tento týždeň sme priniesli niekoľko reportáží o neprispôsobivej rómskej rodine v Malackách. Sú hluční, na dvore majú smetisko, na ktorom sa rozmnožili potkany, a navyše, neznášajú sa so susedom. (...) Toto je naozaj niečo nechutné a nikto by nechcel mať takých susedov, potkany, výkaly, výkriky, hrôza, nekonečné hádky. Nielen sused, ale aj Rómovia evidentne rezignovali, tu treba podotknúť, že niektorí z nich denne chodia do práce do fabriky, iní robia aktívne práce, ich deti chodia do školy. Sociálne tým pádom vedia existovať, kde vznikol problém? Je tu totiž jedno veľké „ale“; Rómovia sú menšina, s ktorou si tento štát nevie poradiť napriek neuveriteľnému množstvu peňazí, ktoré sú určené na začleňovanie do spoločnosti.”

Takto informovala z Malaciek redaktorka TV Markíza v snahe čo najviac pobaviť a šokovať divákov najsledovanejšej spravodajskej televíznej relácie. Vyvolať emócie. Je jedno aké, dôležitá je vzrušená reakcia. Okrem rozčúlenia si tak divák z reportáže tradične odniesol to, že neprispôsobivý znamená rómsky, že sú to Rómovia, kto sa neznesie so susedom a nie naopak, že nikto by niekoho takto neprispôsobivého za suseda mať nechcel. V reportážach z Malaciek sa reportéri pýtali na názor kdekoho. Ambiciózneho občianskeho aktivistu, ľudí z mimovládok, aj vládneho splnomocnenca. No nikto sa nespýtal, či sme vôbec potrebovali vedieť, že rodina je rómska. Je susedský spor, ktorým konflikt sprvoti bol, témou, ktorá zasluhuje týždňový prím v hlavnom spravodajstve? A ak aj zasluhuje, potrebujeme vedieť etnickú príslušnosť účastníkov? Ľudia sa znášajú a neznášajú takmer v každej dedine a meste na Slovensku. Prečo je to rómska rodina, ktorá sa neznáša so susedom, a nie etnický Slovák, ktorý sa neznesie s neporiadnymi susedmi?

A teraz si predstavme, že médiá obrátia kartu. Podobná situácia sa stala nedávno v súvislosti s nepokojmi na severe Čiech. Server ROMEA.cz svoju pravdepodobnú frustráciu z negatívnej stereotypizácie pretavil do zmeny v spravodajstve v auguste tohto roku. Nastavil zrkadlo. O nepokojoch sme sa mohli dozvedieť z týchto titulkov: “400 etnických Čechů pochodovalo městem”, “Demonstrace na Šluknovsku policie tentokrát zvládla”, “Proti neonacistům i místním etnickým Čechům zakročovala i vodním dělem”, “Čtyři etničtí Češi zmlátili Roma baseballovými pákami před jeho těhotnou přítelkyní”. Zrazu to teda vyzerá, že etnickí Češi sú vlastne bitkári a násilníci. Alebo nie?

Český novinár Patrick Zandl nedávno stav miestnych médií zhrnul vo vete: “Serióznosť je drahá.” Dopátrať sa informácie je časovo náročné, zasadiť ju do kontextu si žiada celostnú znalosť reportovaného problému. Problémom nie je to, že seriózne správy dnes nikoho nezaujímajú. Aj informačne obsiahle udalosti sa dajú podať korektným a zaujímavým spôsobom, len treba chcieť pracovať. Ako ale taká dobre maskovaná novinárska lenivosť vyzerá? Redaktor si vyberie príbeh, o ktorom vie, že vyvolá čo najvzrušenejšiu reakciu. Zavolá dvom exponovaným ľuďom, o ktorých predpokladá, že sú odborníci na danú otázku. Vyberie najšťavnatejšie výroky, ukáže potkany, otrhané deti a zanedbaný dvor. Ten dvor pomenuje ako rómsky bez ohľadu na to, či má táto odvolávka na etnicitu v príbehu reportáže zmysel. Celá lenivosť a nekontextuálnosť novinára má síce za následok vysokú sledovanosť, ale nesie si v sebe ešte jeden vážnejší a ďalekosiahlejší dôsledok. Posilnený stereotyp. A zbavovať sa stereotypov, to chce desaťročia.

Je otázkou politického presvedčenia a individuálnych predstáv o spoločnosti, ako a kde sa má nastaviť hranica informovania o rase a etnicite v médiách. Je otázkou politicko-filozofických debát, či sú farboslepe médiá vlastne žiaduce. Čo však nemusí byť otázkou politiky, ale želaným symptómom kvalitnej novinárskej a spravodajskej práce, je prístup k spracovaniu mediálnych výstupov. Cieľom slovenských médií nemusí byť deetnizovane spravodajstvo. Na začiatok možno postačí zasadiť etnicitu do kontextu, mať dôvod, prečo ju spomínať.

Problémom rozpravy o “rómskom probléme” je, že jedno prídavné meno stigmatizuje celú skupinu a to nie je fér. Rovnako, ako nie je fér informovať o násilníckych etnických Čechoch a rovnako, ako by nebolo fér informovať o kradnúcich etnických Slovákoch. Žiadne slovo totiž nedokáže zachytiť rôznorodosť celej skupiny, no pritom ju celú dokáže odpísať.

MINARETY – STRET RÔZNYCH FORIEM PRÁVA?

IVAN ŠIMKO

Začiatkom septembra Andrej Danko na tlačovej konferencii Slovenskej národnej strany (SNS) prisľúbil návrh zákona, ktorým by bola zakázaná stavba minaretov na Slovensku. Zdôvodnením tohto zvláštneho návrhu mal byť „vážny a nebezpečný stret rôznych foriem práva“, pričom nezabudol podotknúť, že „pristáholci sa musia prispôbiť“. Ide o podivnú požiadavku v krajine, kde islam ani nie je štátom uznaným náboženstvom. Každopádne, ako téma pre nacionalistické strany má veľký symbolický potenciál.

„Zákaz stavby minaretov je podivnou požiadavkou v krajine, kde islam ani nie je štátom uznaným náboženstvom. Každopádne, ako téma pre nacionalistické strany má veľký symbolický význam.“

Minaret, čo je turecká forma arabského výrazu pre maják, nemá s islamským právom nič spoločné. Upozorňovali na to aj viacerí podporovatelia zákazu ich výstavby, ktorý sa podarilo presadiť v roku 2009 vo Švajčiarsku. Medzi radikálmi z oboch kultúr upozorňujúcimi na ich rozdiely, je v tomto zaujímavá zhoda. Konzervatívny mysliteľ z 18. storočia Ibn Abd al-Wahháb zakazoval stavenie minaretov tiež, keďže prvé moslimské modlitebne ich nemali.¹ Islamské právo upravuje viacero detailov, ako má modlitba prebiehať, no nevenuje sa architektúre. Výškové budovy táto komunita najskôr stavať nevedela, a tak sa jej prví muezíni štvrali na strechy, aby ich bolo lepšie počuť. V prípade minaretu – rovnako ako aj pri kresťanských zvoniciach – ide teda skôr o technické riešenie než náboženský prejav. Napokon, podľa Gottheila stredoveké právo umožňovalo muezínovi zvolávať k modlitbe napríklad aj za jazdy², aj keď už kalif Mu'áwija rozkázal pristavovať k mešitám špeciálne miesto pre neho.

„Islamské právo upravuje viacero detailov, ako má prebiehať modlitba, no nevenuje sa architektúre. V prípade minaretu- rovnako ako aj pri kresťanských zvoniciach- ide skôr o technické riešenie než náboženský prejav.“

Z právneho hľadiska by bol zákaz tiež čisto symbolický. Definovať minaret je vyložene ťažké bez referencie na náboženstvo. Slovník cudzích slov³ napríklad pozná jediný typ - štíhly, teda turecký - minaretu, napriek

1 cf. R.Gottheil, 'The Origin and History of Minaret', in *Journal of American Oriental Society*, No.2, Vol.30, Mar. 1910, <http://www.jstor.org/stable/3087601>, link z 3.10.2011

2 Ibid.

3 <http://slovníkcudzích slov.eu/index.php?page=find&word=minaret>, 3.10.2011

množstvu lokálnych slohov. Opomenúc Dankom nemotorne obchádzané jadro problému, ktorým je pokus o symbolické vyjadrenie islamofóbie, definícia minaretu ako "islamského" by právnický nemala veľa znamenať, keďže nejde o štátom uznané náboženské spoločenstvo. Problém s rozpoznaním "minaretovosti" má aj Švajčiarsko⁴; a práve všeobecná definícia umožnila Francúzsku⁵ presadiť podobne symbolický zákaz závoja.

Pousmiať sa nad úplnou neznalosťou vo veciach islamského práva stačiť nemusí. Problém je v kontexte Slovenska ešte širší než v prípade Švajčiarska či Francúzska. Moslimská komunita na Slovensku je relatívne malá, z nemalkej časti tvorená konvertitami narodenými na Slovensku. Napriek tomu Danko využíva anti-imigračnú rétoriku, zameranú na kultúrne rozdiely. Nakoľko je Dankov návrh zameraný skôr na zmenu imidžu strany? Tá je už stigmatizovaná neustálym využívaním nevráždivosti voči lokálnym ne-slovenským etnikám na základe dejín, a nepochybne má záujem o integráciu do mainstreamu európskych nacionalistických strán.

Na Slovensku, kde drvivá väčšina imigrantov je z krajín EÚ alebo Ukrajiny⁶, postoj voči islamu z veľkej časti formujú zahraničné pohľady. Všeobecne sa v našich médiách⁷ rozoznávajú dva stereotypy moslima. Na jednej strane je tu "európsky", spájaný s Albánskom, Bosnou, Čečenskom, a od posledných seriálových hitov možno aj s Tureckom. Tu je moslimská identita vedľajšia, vychádza z ich národnosti. Okrem tradičného panslavizmu, ktorý je voči nim nepriateľský z "historických" dôvodov, je tento pohľad každopádne aj pod vplyvom "hraničného orientalizmu".⁸ Ide o vnímanie cudzej kultúry ako dostatočne "modernizovanej", pričom niektoré, inak kritizované stereotypy (rodinkárstvo, špekulantstvo) o nej

4 Napr. 20 Minuten Online (<http://www.20min.ch/news/ostschweiz/story/11984803>), 3.10.2011

5 Zákon zakazuje aj masky, kukly a iné pokrývky tváre na verejných miestach, viď znenie zákona na stránke NZ Francúzska (http://www.assemblee-nationale.fr/13/dossiers/dissimulation_visage_espace_public.asp), 3.10.2011

6 <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=31412>, 3.10.2011

7 K prvému napr. HN Online (http://hnonline.sk/c6-10157090-21127090-kl0000_detail-posledna-krajina-bez-mesity), k druhému napr. SME (<http://www.sme.sk/c/5150676/moslimovia-pod-tatrami.html>), 3.10.2011

8 cf. Andre Gingrich, 'Frontier Myths of Orientalism', in B. Brumen (ed.) *MESS vol. II*, Ljubljana 1998

„Na Slovensku, kde drvivá väčšina imigrantov je z krajín EÚ alebo Ukrajiny, postoj voči islamu z veľkej časti formujú zahraničné pohľady. Všeobecne sa v našich médiách rozoznávajú dva stereotypy moslima. Na jednej strane je tu 'európsky' spájaný s Albánskom, Bosnou a Čečenskom, kde moslimská identita nehrá rolu. Druhý, 'arabský', stereotyp je skôr importom a etnicita je prehliadaná a nahradená náboženskou identitou. Stereotypný Arab nie je 'europeizovaný', ale misionársky a politicky aktívny, pričom svoje úspechy na kultúrnom boji si značkuje minaretmi.“

mosťou alebo sa utiekajú k názoru, že udržiavanie vojenskej či politickej prevahy je najlepším riešením.

Pokus SNS o otvorenie minaretovej otázky je skôr signál navonok voči západným stranám extrémnej pravice, ktorý len prišiel neskoro, mimo prebiehajúcich debát. Ukazuje ale problém, ktorý EÚ čiste len vyhláseniami a smernicami nevyrieši; naopak, zrejme sa šíri ďalej na východ. Integrácia do EÚ žiaľ nezahŕňa len možnosť nechať za sebou staré spory, ale aj hľadanie nových, spoločných nepriateľov.

„Pokus SNS o otvorenie minaretovej otázky poukazuje na problém, ktorý EÚ čiste len vyhláseniami a smernicami o tolerancii nevyrieši.“

NÁBOŽENSKÁ DIVERZITA NA SLOVENSKU STÁLE NEMÁ MIESTO

MONIKA NÁGLOVÁ

Rozšírená predstava prezentovaná v laických, politických a mediálnych diskurzoch o islame vníma moslimské bohoslužby ako prostriedok získania politickej moci moslimov, pričom mešita (zvyčajne s minaretom) sa považuje za centrum týchto snáh. Často sa však zabúda na to, že islam je síce rovnako náboženským, ako aj kultúrnym systémom, avšak aj napriek veľmi úzkemu prepojeniu štátu a náboženstva v mnohých moslimských krajinách nejde o systém politický. Snaha SNS je podľa predstaviteľov Islamskej nadácie v Bratislave tak trochu tragikomická, keďže minaret nie je povinným vybavením mešity.¹ Akákoľvek snaha moslimskej komunity o výstavbu mešity v Bratislave však bola opakovaně mestským zastupiteľstvom zamietnutá a Slovensko tak aj naďalej zostáva poslednou európskou krajinou bez mešity.

Mešita, či už s minaretom alebo bez neho, navyše predstavuje miesto bohoslužieb pre náboženskú skupinu, ktorá ani nie je štátom uznanou cirkvou či náboženskou spoločnosťou, keďže v máji

1 <http://www.islamweb.sk/stranky/vyhlasenia/vyhlas%2024.htm>

2007 vláda SR prijala novelizáciu zákona o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, podľa ktorej na registráciu cirkví a náboženskej spoločnosti nestačia podpisy 20 tisíc sympatizantov, ale 20 tisíc členov náboženského spoločenstva, ktorí majú na Slovensku trvalý pobyt a sú občanmi SR.² Novelizácia sa navrhla a prijala približne v tom čase, keď moslimská obec začala zbierať podpisy na svoju registráciu. Samotný zákon podľa viacerých odborníkov patrí medzi najtvrdšie v Európe. Podľa článku 12 Ústavy SR nikto nemôže byť diskriminovaný alebo znevýhodňovaný z dôvodu viery alebo náboženstva.³ V zákone č. 308/1991 o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v platnom znení sa uvádza, že „každý má právo slobodne prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru sám alebo spoločne s inými, súkromne alebo verejne, bohoslužbou, vyučovaním, náboženskými úkonmi alebo zachovávaním obradov.“⁴

Bohužiaľ, nielen vyhlásenia pána Danka, ale i novelizácia zákona o slobode náboženskej viery vysiela jasný signál najmä pre moslimskú komunitu, že náboženská diverzita nie je na Slovensku žiadaná.⁵

2 §11 zákona č. 308/1991 Z.z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov.

3 Článok 12 Ústavy SR, zákon č. 460/1992 Z.z. v platnom znení.

4 §1 zákona č. 308/1991 Z.z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov.

5 Lajčáková, J. (2009). Právne postavenie a politika k novo vznikajúcim etnickým, jazykovým a náboženským menšinám na Slovensku. In: E. Gallová Kriglerová, J. Kadlecíková & J. Lajčáková (eds.), *Migranti. Nový pohľad na staré problémy* (pp. 75-119). Bratislava: CVEK.

OCHRANU VÝHRADY VO SVEDOMÍ VNÍMAME AKO POLITIKU MULTIKULTURALIZMU

JARMILA LAJČÁKOVÁ

„Podľa dostupných informácií, výhradu vo svedomí by si mohli uplatniť zamestnanci tak, aby nedošlo k ohrozeniu života a zdravia. Návrh sa nebude týkať oblasti zdravotníctva a súdnictva.“

Téma výhrady vo svedomí, ktorá sa na Slovensku periodicky otvára, sa v treťom štvrtroku 2011 objavila v podobe návrhu jej právnej úpravy v zákonníku práce. Podľa dostupných informácií by si výhradu vo svedomí mohli uplatniť zamestnanci tak, aby nedošlo k ohrozeniu života a zdravia.

Návrh sa nebude týkať oblasti zdravotníctva a súdnictva.¹ Môžeme si predstaviť, že výhradu vo svedomí by si tak zrejme uplatňovali tí, pre ktorých je práca v dni náboženského pokoja alebo počas cirkevných sviatkov v rozpore s ich náboženským presvedčením. V oblasti vzdelávania by sa mohli objaviť prípady učiteľov a učiteľiek, ktorí by na základe uplatnenia si výhrady vo svedomí odmietli výučbu napríklad evolučnej teórie alebo sexuálnej výchovy. Keďže návrh ochrany výhrady vo svedomí je zamýšľaný pomerne široko, mohli by sa teoreticky objaviť aj prípady, kedy by napríklad vyučujúci medicíny odmietli vyučovať učivo týkajúce sa reprodukčného zdravia.

PRÍPAD BAYATAN VS. ARMÉNSKO

V poslednom období sme mohli pozorovať zaujímavý vývoj v tejto oblasti aj na európskej úrovni, kedy sa témou zaoberala Veľká komora Európskeho súdu pre ľudské práva v prípade *Bayatan vs. Arménsko*.² Veľká komora zmenila predchádzajúcu judikatúru súdu v tomto ohľade.

„Rozhodnutie Európskeho súdu potvrdilo trend v medzinárodnom práve, ktorým je uznanie výhrady vo svedomí ako formy prejavu náboženstva (alebo nenáboženskej viery), ale len vo vzťahu k povinnej vojenskej službe a nie napríklad vo vzťahu k odmietaniu výkonu interupcií alebo predpisovaniu alebo predávaní antikoncepcie.“

Odvolávajúc sa nutnosť dynamického prístupu k interpretácii Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd (ďalej len „dohovor“) súd konštatoval porušenie článku 9 dohovoru, ktorý garantuje slobodu prejavu náboženstva a viery.³ Vahan Bayatan, občan Arménska hlásiaci sa k Svedkom Jehovovým, bol vo veku 17 rokov povolaný na povinnú vojenskú službu, čo však odmietol s odvolaním sa na to, že jeho viera

mu nedovoľuje slúžiť v armáde. Povolaniu sa vyhýbal, za čo bol trestne stíhaný a následne odsúdený vojenským tribunálom na 1 rok a 6 mesiacov odňatia slobody. Bayatan bol pritom ochotný vykonávať náhradnú civilnú službu, ktorá však v tom čase nebola v Arménsku dostupná.

Európsky súd vo svojej dovtedajšej judikatúre (na rozdiel napríklad od Výboru OSN pre ľudské práva) neuznal možnosť interpretácie článku 9 tak, aby bolo možné odvodiť výhradu vo svedomí ako formu prejavu viery alebo náboženstva. Možnosť uplatnenia si výhrady vo svedomí voči povinnej vojenskej službe ponechal na rozhodnutie každého štátu.

- 1 Nie je však zjavné, ako sa podarí zdefinovať oblasť zdravotníctva, ktorej sa nemá dotýkať. V každom prípade kvôli nejasnosti úpravy práve v tejto oblasti by bolo žiaduce jasne definovať pravidlá postupu v prípade, ak si lekár alebo lekárka uplatní výhradu vo svedomí tak, aby nedochádzalo k prípadom, kedy sú služby reprodukčného zdravia nedostupné v celom regióne.
- 2 Prípád *Bayatan v. Arménsko*, číslo podania 23459/03, Rozhodnutie Veľkej komory zo dňa 7. júla 2011
- 3 Viera zahŕňa aj nenáboženské presvedčenia.

V prípade Bayatan súd zmenil túto interpretáciu a rozhodol, že v prípade, ak „je namietanie vojenskej služby motivované vážnym a neprekonateľným konfliktom medzi povinnosťou slúžiť v armáde a osobným svedomím alebo jeho hlbokým a úprimným náboženským presvedčením alebo inými vierami, (...) takéto presvedčenie zasluhuje ochranu článku 9.“⁴ Súd bol však opatrný v prílišnom rozšírení interpretácie článku 9. Upozornil na to, že či alebo do akej miery možno rozšíriť výhradu vo svedomí vo vzťahu k vojenskej službe v tomto ustanovení musí byť preskúmané s ohľadom na konkrétne okolnosti každého prípadu.⁵

Rozhodnutie Európskeho súdu potvrdilo trend v medzinárodnom práve, ktorým je uznanie výhrady vo svedomí ako formy prejavu náboženstva (alebo nenáboženskej viery), ale len vo vzťahu k povinnej vojenskej službe a nie napríklad vo vzťahu k odmietaniu výkonu interupcií alebo predpisovaniu či predávaní antikoncepcie.

ZÁKLAD SLOVENSKEHO NÁVRHU JE V TEÓRII MULTIKULTURALIZMU

Návrh právnej úpravy výhrady vo svedomí v zákonníku práce sa však zásadne odlišuje od prípadu výhrady vo svedomí týkajúceho sa povinnej vojenskej služby. Nikto na Slovensku totiž nie je zo zákona nútený vykonávať zamestnanie, ktoré napríklad vyžaduje prácu v dni náboženského pokoja, či výučbu vedeckých teórií o vzniku sveta. Každý má právo na slobodný výber zamestnania a zákon nikoho nenúti k tomu, aby zastával pozíciu, ktorej výkon môže byť v niektorých ohľadoch v rozpore s jeho/jej presvedčením.

Napriek tomu, že by sme asi márne hľadali právny základ pre úpravu navrhovanú v zákonníku práce v medzinárodnom práve, myslím si, že za určitých podmienok ochrana výhrady vo svedomí má svoje miesto v slovenskom právnom poriadku. Zástancov výhrady vo svedomí z radov konzervatívnych politikov zrejme prekvapí, že podporu výhrady vo svedomí môžeme nájsť v teórii liberálneho pluralizmu – multikulturalizmu.

VÝHRADA VO SVEDOMÍ MÁ VÝZNAM NAJMÄ PRE NÁBOŽENSKÉ A KULTÚRNE MENŠINY

Podpora udelenia výnimky zo všeobecne platných zákonov vychádza pritom zo základnej premisy multikulturalizmu, podľa ktorej pozitívne právo nie je hodnotovo, nábožensky alebo kultúrne neutrálne, ale odráža normatívne systémy väčšinovej spoločnosti. Pre niektoré, často práve náboženské alebo kultúrne menšiny, môže dodržiavanie všeobecne platných zákonov predstavovať neprimerané bremeno z dôvodu ich náboženstva alebo viery. Núti k niečomu, čo

„Podpora udelenia výnimky zo všeobecne platných zákonov vychádza zo základnej premisy multikulturalizmu, podľa ktorej pozitívne právo odráža normatívne systémy väčšinovej spoločnosti. Pre niektoré menšiny môže dodržiavanie všeobecne platných zákonov predstavovať neprimerané bremeno z dôvodu ich náboženstva alebo viery.“

„Na zabezpečenie rovnakej možnosti žiť život slobodne v súlade s vlastným presvedčením zástancovia multikulturalizmu podporujú udelenie výnimiek zo všeobecne platných zákonov. Výhrada vo svedomí je analogická takejto výnimke.“

- 4 *Bayatan v. Arménsko*, para.110
- 5 *Ibid.*

považujú za zakázané alebo čo porušuje ich náboženské tradície. Preto v záujme vyrovnania nerovností a zabezpečenia rovnakej možnosti žiť život slobodne v súlade s vlastným presvedčením zástancovia multikulturalizmu podporujú udelenie výnimiek zo všeobecne platných zákonov. Výhrada vo svedomí je analogická takejto výnimke. Napokon, takéto výnimky, napríklad pre deti Amishov z povinnej školskej dochádzky v USA či Sikhov z povinnosti nosiť helmy na motocykloch v Kanade, patria medzi priekopnícke politiky multikulturalizmu. V slovenských podmienkach by bolo prostredníctvom výnimky vhodné upraviť napríklad podmienky pochovávaní v prípade židov. Ako sme poukázali v predchádzajúcom vydaní *Menšinovej politiky na Slovensku*, platný zákon o pohrebníctve diskriminuje židov tým, že im zakazuje pochovávať v lehote 24 hodín po úmrtí podľa židovského náboženského práva.⁶

VÝHRADA VO SVEDOMÍ NESMIE NEPRIMERANE ZASAHOVAŤ DO PRÁV INÝCH

Pri právnej úprave výhrady vo svedomí však treba pamätať na to, že je formou prejavu náboženstva alebo viery, ktorá v zmysle ústavy SR

6 Tina Gažovičová „Aj zákon o pohrebníctve môže byť o rešpektovaní odlišnosti“, *Menšinová politika na Slovensku*, 2/2011, s.7

(čl.24 ods.4) ako aj Dohovoru (čl.9 ods.2) musí byť upravená tak, aby nedochádzalo nielen k ohrozeniu života a zdravia, ale ani k neprimeranému zásahu do práv a slobôd iných. Pri jej uplatňovaní napríklad pri výučbe biológie môže dôjsť k situáciám, v ktorých v dôsledku ochrany náboženského prejavu dôjde k porušeniu práva detí na vzdelanie. V takom prípade je povinnosťou štátu postarať sa o to, aby k takémuto porušeniu nedošlo. Štát má preto povinnosť zabezpečiť vyučovanie daných predmetov, resp. časti učiva, náhradným pedagógom či pedagogičkou.

„Pri vymedzovaní právnej ochrany výhrady vo svedomí musí byť zrejmé, že je možné si ju uplatniť na základe akéhokoľvek náboženstva (nielen registrovaných!) a aj nenáboženského presvedčenia.“

Súčasnne pri vymedzovaní právnej ochrany výhrady vo svedomí musí byť zrejmé, že je možné si ju uplatniť na základe akéhokoľvek náboženstva (nielen registrovaných!) a aj nenáboženského presvedčenia. Dá sa totiž predpokladať, že najmä v prípade menšinových náboženských komunit sú povinnosti obsiahnuté v slovenských zákonoch častejšie v rozpore s ich presvedčením, ako je tomu v prípade náboženskej väčšiny, ktorá za ochranu výhrady vo svedomí dlhodobo lobuje. ■

KONCEPCIA HOMOGENIZÁCIE SPOLOČNOSTI S VÝHLADOM DO ROKU 2020

ALENA CHUDŽÍKOVÁ

V auguste 2011 prijala vláda SR novú Konceptiu migračnej politiky SR¹ a predstavila tzv. migračnú doktrínu, ktorej absencia bola často vyčítaná pôvodnej koncepcii migrácie z roku 2005. Prioritou v oblasti migračného manažmentu sa tak stala podpora ekonomickej migrácie, pričom základnými princípmi budú potreby SR, ekonomicke záujmy a potreby trhu práce. Jedným z cieľov manažovania legálnej migrácie je zamedziť nežiaducim dôsledkom tzv. populačnej krízy.

MIGRANTI AKO NÁSTROJE RIEŠENIA PROBLÉMOV SR

Legálnou migráciou sa akosi automaticky rozumie len legálna ekonomicke migrácia, ktorej koncepcia venuje rozsiahlu časť s názvom *1. Legálna migrácia* a okrem humanitárnej a ekonomickej migrácie nerozoznáva žiadne iné typy migrácie. Také dôvody migrácie, ako je napríklad zlúčenie rodiny, rozvíjatejšia demokracia, lepší vzdelávací systém či systém zdravotnej starostlivosti, ktoré môžu motivovať individuálne rozhodnutia emigrovať, sa vôbec neberú do úvahy.²

„Nová koncepcia migračnej politiky je výrazne utilitaristická a vníma migrantov len ako nástroje realizácie záujmov SR.“

Beurc do úvahy rétoriku MV SR a novej koncepcie migračnej politiky tento prístup sa dá definovať ako výrazne utilitaristický, konštruujúci migrantov predovšetkým ako nástroje realizácie záujmov väčšiny, teda Slovenskej republiky. Chýba tu však dimenzia ľudskosti- migranti prichádzajúci na Slovensko nie sú chápaní ako komplexné ľudské bytosti, ktoré majú svoje životy, individuálne potreby a ambície, a ktoré majú svoje nescudziteľné práva. Takýto prístup do istej miery pripomína rotačný model imigrácie, ktorý Nemecko zaviedlo

v 60. rokoch 20. storočia a podľa ktorého tzv. gastarbeiteri prichádzali do Nemecka na jeden až dva roky, po uplynutí ktorých museli miesto uvoľniť novým „hostujúcim pracovníkom“ zo zahraničia. Netreba snád' vysvetľovať, že cieľom takejto politiky bola prevencia usadenia sa cudzincov v Nemecku.³

BEZPEČNOSŤ JE STÁLE NESPOCHYBNITELNÝM PRINCÍPOM

Okrem účelovosti imigrácie je však prijatie novej koncepcie migračnej politiky výrazne poznačené dominanciou princípu bezpečnosti, ktorý podmieňuje alebo v budúcnosti môže viesť k takmer diskriminačným preferenciám migrantov z kultúrne blízkych krajín, „pri ktorých nevzniká problém s integráciou. To znamená, že nepochádzajú z komunit, ktoré sa segregujú a vytvárajú veľké napätia a problémy“.⁴

ZLYHANIE MULTIKULTURALIZMU A INÉ FLOSKULY

Hoci kultúrna blízkosť sa môže posudzovať na mnohých úrovniach či z mnohých perspektív, zdá sa, že ministerstvo považuje tento pojem za významovo jednoznačný, keďže nepokladá za potrebné ho bližšie operacionalizovať. Preferenčné prijímanie migrantov z kultúrne blízkych krajín by teda malo zabrániť vzniku izolovaných komunit, ktoré podľa ministra predstavujú „bezpečnostné riziko, ktoré táto vláda nepripustí“.⁵ Môžeme sa len domnievať, ktoré komunity tým minister Lipšic

„Zlyhanie multikulturalizmu sa stáva mantrou, avšak tí, ktorí ju najviac používajú zrejme nepoznajú význam tohto pojmu.“

myslel. Vzhľadom na to, že prijatie Konceptie migračnej politiky sprevádzala jeho vyjadrenia o tom, že „projekt multikulturalizmu, samozrejme, v Európe, zlyhal“, a na to, že táto floskula sa v laických i politických diskurzoch často asociuje s „horiacimi predmestiami Paríža“, je možné si domyslieť, ktoré skupiny migrantov nebudú na Slovensku na základe generalizácií a stereo-

1 Uznesenie Vlády Slovenskej republiky č. 574 z 31. augusta 2011 k návrhu migračnej politiky SR s výhľadom do roku 2020.

2 Výskumníčky Bonka S. Boneva a Irene H. Frieze napríklad nastoľujú koncept migračnej osobnosti a hovoria, že okrem tradične uznávaných push a pull faktorov migrácie (migračných a integračných politík, ekonomických, sociálnych a iných environmentálnych faktorov) vstupujú do migračných procesov aj faktory osobnostné, čím popierajú koncept migrácie ako predovšetkým ekonomickeho fenoménu (Boneva, B.S., Frieze, I.H. (2001). Toward a Concept of a Migrant Personality. *Journal of Social Issues*, 57(3), 477-491)

3 Oezcan, V.: Germany: Immigration in Transition, dostupné na <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=235>

4 <http://www.sme.sk/c/6012116/lipsic-modra-karta-je-pre-cudzincov-ktori-nemaju-problem-integrovat-sa.html>

5 <http://www.sme.sk/c/6036602/podla-lipsica-multikulturalizmus-zlyhal.html> <http://www.sme.sk/c/5989012/kvalifikovani-migranti-by-mali-mat-prednost.html>

typných predstáv považované za pochádzajúce z kultúrnych blízkych krajín.⁶ Išlo však v západnej Európe skutočne o zlyhanie multikulturalizmu alebo skôr o zlyhanie integračných politík, ktoré napríklad v Nemecku dlhodobo neprípúšťali existenciu imigrácie a preferovali "benevolentný, pseudoegalitársky a paternalistický apartheid", ktorý je vynikajúco symbolicky vyjadrený pojmom "naši zahraniční spoluobčania" (unsere ausländische Mitbürger)?⁷

ASIMILÁCIA S MASKOU INTEGRÁCIE

Koncepcia migračnej politiky SR s výhľadom do roku 2020 predpokladá u cudzincov integráciu, ktorú však chápe skôr ako asimiláciu: "Slovenská republika sa prikláňa k integračnému modelu, ktorý je založený na plnej akceptácii realít Slovenskej republiky."⁸ Tým nielenže protirečí definícii integrácie, ktorú uvádza Koncepcia integrácie cudzincov v SR a ktorá je vymedzená ako dvojsmerný proces, ktorý si vyžaduje prispôsobovanie zo strany cudzincov na jednej strane a vytvorenie podmienok pre integráciu cudzincov na strane druhej,⁹ ale navyše protirečí aj sama sebe, keďže prvý odstavec časti 2. *Integrácia* definuje tento proces v súlade s koncepciou integrácie. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR k vyššie uvedenému asimilačnému modelu vzneslo v medzirezortnom pripomienkovom konaní pripomienku a uviedlo, že takýto koncept je v protiklade k prioritám stanoveným Európskou úniou. Pripomienka bola vyhodnotená ako akceptovaná, avšak v konečnom znení Koncepcie migračnej politiky pôvodná definícia ostala. Historické skúsenosti však ukázali, že asimilačné politiky len zriedka fungujú a že majú potenciál rozdiely skôr posilňovať než stierať.¹⁰

„Asimilačné politiky majú potenciál viesť práve k opaku toho, čo sa SR snaží dosiahnuť. Namiesto vytvorenia homogénnej a nerozdelennej spoločnosti tak môže paradoxne dôjsť k uzatváraniu sa migrantov do vlastných komunít.“

RIZIKÁ ASIMILAČNÝCH POLITÍK

Rizikom takéhoto prístupu je odpor voči asimilačným tlakom a uzatváranie sa do vlastných komunít, čo je v priamom protiklade s tým, čo chce SR dosiahnuť. Vnímame odstup zo strany majority (kedy k prijatiu

cudzincov dochádza len vtedy, keď sa stanú podobnými majorite, čiže „oni“ sa začínajú správať ako „my“) a štruktúrálnej diskriminácie¹¹ môže u migrantov viesť k zvýšenej identifikácii s vlastnou skupinou, a teda k uzatváraniu sa do vlastnej komunity,¹² čo je možné chápať ako určitú formu obranného mechanizmu; toto sa preukázalo v Holandsku, v ktorom ideu multikulturalizmu nahradilo presadzovanie asimilácie.¹³

KRV NIE JE VODA

Pre porozumenie spôsobov, akými sa migranti môžu identifikovať s prijímajúcou krajinou je dôležité poznať tiež obsah národnej identity. Multikultúrne krajiny poskytujú výrazne viac možností pre budovanie dvojitej, či viacnásobnej identity, než krajiny, ktoré majú silne definovanú a etablovanú ideológiu jednej dominantnej skupiny, teda národné štáty, akým je aj Slovensko.¹⁴ Chápanie Slovenska ako štátu etnických Slovákov naznačuje

- 6 O „horiach predmestiach Paríža“ odporúčame článok reportéra agentúry Reuters, Toma Heneghana, s názvom „Why we don't call them 'Muslim riots' in Paris suburbs“ o nezmyselnosti generalizácie a stereotypizácie v prípade nepokojov na parížskych predmestiach (dostupné na <http://blogs.reuters.com/faithworld/2007/11/29/why-we-dont-call-them-muslim-riots-in-paris-suburbs/>)
- 7 Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States, *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 531-548.
- 8 Koncepcia migračnej politiky SR s výhľadom do roku 2020, Uznesenie Vlády Slovenskej republiky č. 574 z 31. augusta 2011 k návrhu migračnej politiky SR s výhľadom do roku 2020.
- 9 Koncepcia integrácie cudzincov v SR, Uznesenie Vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009 k návrhu koncepcie integrácie cudzincov v Slovenskej republike
- 10 Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States, *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 531-548.
- 11 Takou je napríklad znemožnenie registrácie islamu ako štátom uznanej náboženskej spoločnosti.
- 12 Verkuyten, M., Yildiz, A.A. (2007). National (Dis)identification and Ethnic and Religious Identity: A Study Among Turkish-Dutch Muslims, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(10), 1448-1462.
- 13 Ibid.
- 14 Phinney, J., Berry, J. W., Vedder, P., & Liebkind, K. (2006). The acculturation experience: Attitudes, identities, and behaviors of immigrant youth. In J. W. Berry, J. S. Phinney, D. L. Sam, & P. Vedder (Eds.), *Immigrant youth in transition: Acculturation, identity, and adaptation across national contexts* (pp. 71-116). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

aj prednostná orientácia na krajiny a oblasti, kde žijú Slováci nachádzajúci sa v zahraničí s cieľom revitalizácie života týchto osôb.¹⁵ Ak už teda SR niekoho zo zahraničia prijme, nech sú to aspoň ľudia so slovenskou krvou. Akoby krv, ktorá nám koluje v žilách, formovala naše správanie viac než prostredie, v ktorom vyrastáme a žijeme. Opäť teda bojujeme s esencialistickým a statickým chápaním kultúry a identity ako niečoho, čo je človeku dané „do vienka“ pri narodení a pre čo sa nemôže slobodne rozhodnúť. Takáto perspektíva zároveň vylučuje duálnu, či dokonca viacnásobnú identitu, a tak napríklad pojmy Slováci a moslim budú v očiach väčšiny našich verejných činiteľov i verejnosti stáť asi vždy v opozícii.

Nová koncepcia migračnej politiky je teda oproti tej z roku 2005 síce o niečo konkrétnejšia, avšak túto konkrétnosť možno považovať za pokrok len vtedy, ak si za cieľ stanovíme ochranu národného charakteru štátu, ktorý patrí etnickým Slovákom, potomkom „starých Slovákov“. Takáto politika je však uzatváraním sa pred prirodzenými makrosociálnymi procesmi, ktorým jednoducho nezabráni a jednoducho ich zbytočne skomplikuje vytváraním predpokladov na vznik medziskupinového napätia. ■

- 15 Za zmienku stojí tiež zásadná pripomienka Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí (ÚSZZ) k jednej z prioritných úloh migračnej politiky, konkrétne k bodu „zameranie sa na kontrolu predkladaných dokladov a odhaľovanie falzifikátov, zefektívnenie činnosti strediska na uznávanie dokladov o vzdelaní ministerstva školstva a aktívne zapájanie konzulárnych úradov Slovenskej republiky do tohto procesu“. Pripomienka ÚSZZ žiada zdefinovanie svojej úlohy v spomínanom procese ako aktívnej s odôvodnením, že „Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí sa podieľa na procese riadenej ekonomickej migrácie vydávaním osvedčení Slováka žijúceho v zahraničí. V tomto procese je bežnou praxou kontrola predkladaných dokladov, ktorými cudzinci preukazujú slovenskú národnosť a **národné povedomie** a neraz i odhaľovanie falzifikátov, a to aj s pomocou príslušných útvarov Policajného zboru SR.“ (zvýraznenie doplnené autorkou) Otázkou zostáva, akými dokladmi môže človek preukázať svoje národné povedomie a ako národné povedomie vlastne chápeme.

MENŠINOVÁ POLITIKA NA SLOVENSKU

Kritický štvrťročník

Evidenčné číslo na MK SR EV 4413/11
ISSN 1338-4864

Centrum pre výskum etnicity a kultúry
Klariská 14,
811 03 Bratislava
tel.: (+421 2) 54 63 06 77
e-mail: info@cvek.sk, www.cvek.sk

Šéfredaktorka: Jarmila Lajčáková
Asistentka šéfredaktorky: Alena Chudžiková

Jarmila Lajčáková a Alena Chudžiková pôsobia v Centre pre výskum etnicity a kultúry ako výskumníčky.

Monika Náglová je študentkou Masarykovej univerzity v Brne a pôsobí v CVEK-u ako stážistka.

Barbora Matašová je študentkou FSEV UK a pôsobí v CVEK-u ako stážistka.

Adriana Lamačková pôsobí ako právna poradkyňa pre Európu v Center for Reproductive Rights, New York.

Karolína Koščová študuje Bezpečnostné a strategické štúdiá na FSS Masarykovej univerzity v Brne

Ivan Šimko je doktorandom na Viedenskej univerzite a zaoberá sa medzikultúrnou filozofiou.

Mediálny partner: SITA

Vychádza v rámci projektu Monitorovanie menšinovej politiky na Slovensku, ktorý podporil Think Tank Fund Open Society Foundations.

Grafická úprava a tlač: Renesans, spol. s r.o.

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

centrum pre výskum etnicity a kultúry
2011